

A Smaragd nemzetség története

Egy középkori magyar nemzetség históriája

Jelige: Uncialis

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2
Bejövetel és letelepedés	3
Nemzetség-e a nemzetség?	3
Honnan jöttek?	4
A Smaragd nemzetség Magyarországon	6
Családtagok és méltóságai	6
I. Ajnárd leszármazottai.....	8
I. Gilét leszármazottai	9
Feltételezhetően a családhoz tartozó személyek	10
Birtokaik	12
A Valkó megyei birtokok	12
Kaszavár és környéke	13
A zsámbéki templom	14
Váraik.....	16
Aynard vára	16
A zsámbéki vár	18
Kegyvesztés és hanyatlás	19
A birtokvesztés okai és következményei	19
A nemzetség leszármazottai, emlékezete	20
Tiszák és Telekiek?	20
Zsámboky János.....	21
Aynard mester és Zajnát kapitány.....	21
Összefoglalás.....	22
Irodalomjegyzék.....	23
Forráskiadványok.....	23
Szakirodalom	23
Mellékletek.....	27

Bevezetés

Néhány évvel ezelőtt Hollókőn részt vettem egy lovagi hagyományokat ápoló baráti kör táborában, ahol a korabeli hangulat és a közösség megteremtése végett mindnyájan egy középkori nemzetségbe kerültünk. A szervezők, a magyar nemzetségek listáját böngészve a jól csengő „Smaragd” nem nevét vették fel, így kerülhettem kapcsolatba egy évszázadok óta szinte elfeledett nemzetséggel.

A Smaragdokban egy XIII–XIV. századi nagybirtokos arisztokrata nemzetséget tisztelhetünk, akik az udvari élet szereplőiként a legelőkelőbb nemesek körében mozogtak, de csak néha sikerült kitörniük másodvonalbeli helyzetükből. Amikor a királyi kegy magasra emelte őket, nádort, országbírói is adtak, de kalocsai érsek és több prelátus is vált a családtagokból. Bár kétségkívül jelentős vagyont gyűjtöttek össze - melynek ékes példája családi monostoruk Zsámbékon, számos várak, kiterjedt birtokhálózatuk - hűségük sokáig megingathatatlanul a királyhoz kötötte őket, nem váltak önkényeskedő oligarchává.

Történetük érdekessége, hogy társadalmi helyzetük hosszú ideig biztosította fennmaradásukat, nem érték őket súlyos vérveszteségek. Az a közeg, melynek részesei lehettek, lehetővé tette számukra a jelentős famíliákba való beházasodást, így nem egy tekintélyes főnemesi család ősei között jelenhettek meg. Ellenben jórészt kimaradtak pártharcokból, háborúkból, egyfelől ez megóvta őket a kipusztulástól, másfelől viszont csökkentette a rájuk vonatkozó említések számát.

A kutatás során a rájuk vonatkozó, eddig megjelent cikkeken kívül forráskiadványokban is kerestem említéseket (így például többek között a Zsigmondkori Oklevéltárban, az Anjoukori Okmánytárban és Fejér Codex Diplomaticusában, úgyszintén a Váradi tüzesvaspróbalajstromban), valamint több szempontból értékeltem a nemzetség szerepét (történeti demográfiai, földrajzi és családi kapcsolatokat is figyelembe vettem archontológiai adatokon kívül). A források összevetése során átértékelhetővé vált több eddigi megállapítás. A szakirodalmi vizsgálódások mellett személyesen, terepbejáráson is gyűjtöttem tapasztalatokat.

Munkám célja az volt, hogy jelen tanulmányban az eddigi kutatások összefoglalásra és kiterjesztésre, a korábbi adatok pontosításra kerüljenek. A tanulmány a Smaragdok történetét Magyarországra érkezésüktől kezdve egészen az említések fogytáig nyomon követi, szakirodalmi és okleveles adatokra támaszkodva, számos nézőpont felhasználásával törekszik a nemzetség történetének rangjához méltó bemutatására.

Nemzetség-e a nemzetség?

Egy család történetének feltárásakor az egyik első felmerülő kérdés a származás kérdése. A Smaragdoknál bonyolítja a dolgot, hogy a „de genere” formulát lényegében sohasem alkalmazták a Smaragd nemzetséggel kapcsolatban,¹ középkori forrásainkban más módon sem szerepeltetik magukat Smaragd nembeliekként személyek, csak a történészi hagyományban jelenik meg a nemzetség ilyen formában. A középkorban sokkal erősebben jelent meg a Gilétfiekhez és az Ajnárdfiakhoz tartozás, mely családok II. Smaragd két fiának leszármazottai.²

Karácsonyi János véleménye szerint a kortársak nem használták a „Smaragd” nevet nemzetségnévként, csak az 1200-as évek elején élt Smaragd vajda leszármazottait jelölték vele. Ő erre a következtetésre a Váradi Registrumban fellelhető, birtokos esetben álló név alapján jutott: Pál „de genere Smaragdi”.³

Kristó Gyula a zsámbéki monostor építőiként Ajnárd-fiak családját jelöli meg, de helyenként a Smaragdokat is, vélhetően akkor, amikor a két ágra összefoglalóan utal.⁴ Fügedi Erik is ezt az álláspontot fogalmazza meg, és kiemeli a nemzetség történetének elhanyagolt voltát.⁵

Wertner Mór a „Zsámbok” címszó alatt beszél a nemzetségről, ő az egyik család (a Gilétfiek főága) nevét az összes ágra alkalmazza.⁶

Véleményem szerint mindazonáltal történészi-történetírói szempontból elfogadható a Smaragd nemzetség kitétel használata, annak ellenére, hogy a középkorban nem feltétlenül fogalmazódott meg ez a forma. A családok kétségtől egy töről sarjadtak, és egyes ágak később sem szakították meg egymással a kapcsolatot (erre jó példa a zsámbéki prépostság kegyúri jogának közös birtoklása az Ajnárdfiak körében)⁷. Tekintsük bármely szerző által

¹ Kristó, 1983. 28.

² A „de genere” kitétel ezeknél is hiányzik, viszont az Ajnárdfiaknál előfordul a „generaciounum Aynardi” (helyesebben: generationum) kifejezés. (Bártfai Szabó, 1938. 112.)

³ Karácsonyi, 2004. 947.

⁴ Kristó, 1983. 32.

⁵ Fügedi, 1991. 35–67.

⁶ Wertner, 1891. 415.;

⁷ A környező birtokok kapcsán mindig az Ajnárdfiak kerülnek elő, nincs tudomásunk a másik nagy ág ottani birtoklásáról (ld. Csánki, 2003. I. kötet, Pilismegye)

meghatározott szempontokat, a család bírja a nemzetségek legfőbb ismérveit.⁸ A továbbiakban Smaragd nemzetség alatt a történeti hagyománynak megfelelően az első, beazonosított ős, (I.) Smaragd leszármazottjait értem.

Honnan jöttek?

„*A Zsámbokiak pedig champagne-i grófoktól, Franciaországból származnak.*”⁹, írja Kézai Simon a *Gesta Hungarorum advena*-katalógusában¹⁰. A Zsámbokiak, kik a korábban említett módon a Smaragdok egyik ága, minden bizonnyal francia eredetűek, ebben minden forrás egyetért. A középkori magyar krónikák Champagne grófságát valószínűsítik, de a Champagne grófjaitól való leszármazás kizárható.¹¹ Egyes helyeken provenç-i–dél-franciaországi származás is felmerül, erre utaló bizonyíték viszont nincsen.¹²

Az írott emlékek szerint a XII. században jöhetett be a Magyar Királyság területére a nemzetség első tagja, a hagyományban Ainard (Aynard, Tynard[us], Einard[us], sőt elírva Cynardus; magyarosabban Ajnárd) néven nevezett lovag. Mivel a család igen jelentős birtokokat és befolyásos tisztségeket szerzett rendkívül rövid idő alatt, nem tűnik megalapozatlannak az az elmélet, hogy a nemzetség őse egy külföldi királyné kíséretében élvezhetett fontos pozíciót, ami jelentős adományokkal járhatott.¹³ Ez a származtatás kedvelt krónikáshagyományunk körében, sőt láthattuk, hogy a néphagyomány Ajnárd lovagot teszi meg a nemzetség ősének. Mindazonáltal az Árpád-korban mindössze négy királynéi lovagot lehet kimutatni Zsoldos Attila összesítése szerint.¹⁴ A négy királynéi lovag közül csak kettő az, akiről gyanítható idegen származása, róluk birtokaik eladása kapcsán (ami hazaköltözésük miatt történt) hallunk. Ebből annyi vonható le (bár kétségkívül nem rendelkezünk statisztikai mennyiségű adattal), hogy egyes lovagok tényleg kaptak birtokot szolgálataik fejében.¹⁵

⁸ A leginkább elfogadott jellemzők: közös, nagynevű őstől való származtatás (és neve használata megkülönböztető névként, közös nemzetségnévként); öröklött családi birtok nemzetségi jogon bírása; jellegzetes személynevek ismétlődése. Kubinyi, 2004. 1406-1419.

⁹ „*Illi vero de Sambuc de Comitibus Campaniae ex Francia oriuntur.*” közli Kiss, 1961. 124.

¹⁰ Kézai, 1999. 121.

¹¹ Kiss, 1961. 124.; Wertner, 1891. 415.

¹² Kiss, 1961. 124.

¹³ Megjegyzendő, ez egy regényes elmélet, nem szabad figyelmen kívül hagyni a Smaragdok felemelkedésével egyszerre megjelenő új királyi birtokpolitikát, a II. András-féle *nove institutiones*-t. (Kristó, 1993. 184.) Lehetséges, hogy a Smaragdok az *új berendezkedés* első haszonélvezői közé tartoztak, a család első jelentős tisztségét éppen II. András koronázásának évében nyerte.

¹⁴ Zsoldos, 2005. 113.

¹⁵ Zsoldos, 2005. 113.

A nevezett századig több szóba jöhető (tehát francia kísérettel rendelkező) hercegnőt vettek el magyar uralkodók: Könyves Kálmán 1097-ben egy ismeretlen nevű szicíliai normann hercegnőt,¹⁶ II. István capuai hercegnőt az 1120-as évek elején (akinek neve szintén nem maradt fenn)¹⁷ és III. Béla Capet Margit francia hercegnőt 1186-ban. A családdal vagy Zsámbékkal foglalkozó irodalomban legtöbbször tényként fogadják el, hogy ez utóbbi kíséretéhez tartozhatott Ajnárd (akit sokszor „lovagi” ranggal szerepeltetnek). A legenda szerint megkapta a zsámbéki uradalmat és ott várat emeltetett, de az adományozásról, sőt egyáltalán Ajnárd létezéséről sem maradt fenn írott forrás.

Ezzel szemben Dercsényi és Valter kiemeli,¹⁸ hogy a nemzetségben gyakori a Smaragd név, és Smaragd nevű ispán már 1166-ban szerepel az országos méltóságok között.¹⁹ Viszont 1100 környékén francia eredetű személyek, 3-4 családból álló közösség telepedett le Zsámbékon, mint az régészeti és genetikai vizsgálatok is alátámasztják.²⁰ Ez az időpont jobban megfeleltethető Felícia Magyarországra érkezésének, tehát feltehetőleg az ő, és nem Margit kíséretéhez tartozott a nemzetség őse.²¹ Érdekes, hogy az első Smaragd csak 1166-ban jelenik meg a méltóságok között, lehet, ő vagy őse hosszú ideig nem nyert országos méltóságot. Az említések hiánya nem szokatlan, hiszen a többi királynéi lovagról is csak elenyésző forrásból tudunk, nem szerepelnek sűrűn oklevelekben.²²

Valter Ilona egy helyen lehetőségként felveti, hogy Aynard lovag az első keresztes hadjáratral érkezhett Magyarországra²³ Véleményem szerint a keresztes lovag letelepedése, főleg birtokadománnyal kísérve igen kicsiny eséllyel fordulhatott elő a keresztes hadjáratok alkalmával, hiszen az áthaladókkal a viszony sosem volt teljesen nyugodt.²⁴ Az sem egyértelmű, miért választaná a letelepedést fogadalma teljesítése helyett.

¹⁶ A hercegnőt valószínűleg Feliciának hívták, de erre közvetlen bizonyíték nincs.

¹⁷ KMTL 293.

¹⁸ Dercsényi – Valter – Bozóki, 2007. 4.

¹⁹ Wertner, 1891. 417.; Dercsényi – Valter – Bozóki, 2007. 4.; Fejér György 1165-re datál egy említést „Ruben, Vido, Smaragdus” comesokról (Fejér, 1830. 79.), azonban meggyőződésem, hogy ez az oklevél az 1166. október 24-re keltezett oklevél félredátumozása, mivel ott a fent nevezettek pontosan ebben a sorrendben szerepelnek együtt (HO VII. 1.), melyre máshol nincs példa

²⁰ Dercsényi – Valter – Bozóki, 2007. 2–3.

²¹ Dercsényi – Valter – Bozóki, 2007. 3–4.

²² Zsoldos, 2005. 113.

²³ Valter, 1991. 25.

²⁴ Kristó, 1993. 107.

Megemlíthető még a capuai hercegnő ügye: 1120-as évek elején házasodott össze II. Istvánnal, tehát közelebb van az 1166-os dátumhoz. Róla viszont kevés forrás maradt fenn.

A Smaragd nemzetség Magyarországon

Családtagok és méltóságai²⁵

A Smaragd nemzetség első, Magyarországra érkezett tagja a már említett hagyomány szerint Aynard lovag, aki egy királyné kíséretében kapott helyet.²⁶

A feljegyzések viszont erről nem szólnak, a nemzetség első, oklevelekben rögzített tagja a Smaragd nevet viselte, 1166 és 1169 között tűnik fel oklevelekben. Ispánként (comite) szerepel, ennél többet nem mondanak róla a források.²⁷ Az ő leszármazottai, talán fiai II. Smaragd és Egyed (Egidius), akik a családi egyházukként szolgáló zsámbéki premontrei prépostság alapítói.²⁸ II. Smaragd országos jelentőségű méltóságokat tölt be 1205 és 1222 között: első említésénél curialis comes (a királyi udvar bírója) és szolnoki ispán, a továbbiakban erdélyi vajda (1206), bihari ispán (1208-1209).²⁹ Karrierjének végén 1214-től 1222-ig pozsonyi ispán és 1222-ben bácsi ispán.³⁰ 1217-1218-ban elkíséri II. Andrást a

²⁵ A családfát ld. a 3. sz. mellékletben (28. old). A családtagok bemutatása során az a cél vezérelt, hogy átfogó képet adjak a családfáról, kiigazítsam a pontatlanul megjelent adatokat. Akit részletesebben érdekel az egyes családtagok sorsa, sokat találhat róluk az idézett forrásmunkákban.

A családi előnevekről fontos megjegyezni előljáróban, hogy az előnév nem egyenesen ágon öröklődött apáról fiúra, gyakran használja a család párhuzamos ága, sőt az is előfordul, hogy két oklevélben gyaníthatóan ugyanaz a személy más előnévvel jelenik meg (példának okáért Szár László Nyitra ispánjaként „Kükei”, máskor meg „Atyai” jelzőt visel (Engel, 1996. I. 159., Engel, 2003. Smaragdus nem I. tábla). Előfordulhat, hogy még nem állandósulnak az előnevek, hanem tényleges birtoklás-származás alapján viselik.

²⁶ A hagyomány igazolására korabeli írott forrást nem találtam. Valter Iona régész, aki egy időben a érintette a család történetét, személyesen is csak annyit tudott megerősíteni, hogy ő is ezt hallotta valahol.

A család egyik mellékága, a „kükei Ajnárdfiak” egy későbbi személy nevét viszik tovább. Az Ajnárd nemzetség megnevezés (több oklevélben is olvasható) nem a Smaragd nemzetségre (és nem is csak a Kükeiekre), hanem az előbbi illető összes leszármazottjára vonatkozik véleményem szerint.

Az Ainard, Einard név szórványos nyugat-európai névnek számított (pl. Einhard, Nagy Károly krónikása). Magyarországon sem túl gyakori, viszont nem állítható, hogy kizárólag a rokonságuk körében fordul elő.. (Ld. pl. Fehértói, 2004. 272.)

²⁷ HO 1.

²⁸ Györffy, 1956. 280.

²⁹ Wertner, 1897. 191.

³⁰ Zsoldos, 2011. 352. A Várad Regestrum többször tudósít arról, hogy Váradon bíraskodik: Regestrum 208., 210., 165., 240., 173., 164.

szentföldi keresztes hadjáratra. Egyike annak a 16 kísérőnek, akiről sikerült bizonyítani a keresztes hadjáraton való részvételt.³¹ Egyedről csak néhány említés van, egyszer a zsámbéki prépostság birtokait megerősítő 1258-as oklevél említi, azelőtt pedig 1215-ben a váradi regestrumban említik.³² Mindkét alkalommal ispánként említik, de ennél pontosabbat nem tudunk meg felőle.³³

Velük egy időben, 1222-ben szerepel tanúként a Váradi Regestrumban Smaragd nembéli Pál ispán (ő az egyetlen a nemzetség története során, akit a „de genere Smaragdi” formulával neveznek meg). Kapcsolata a családdal nem egyértelmű.³⁴

II. Smaragd ivadékaik közül III. Smaragd egyházi pályára lép, hantai (1244), székesfehérvári (1248, 1255–1256), majd pozsonyi prépost lesz (1244, 1253).³⁵ Valószínű, hogy ezelőtt kánonjogi doktorátust is szerzett, erről egy középkori krónika is tudósít.³⁶ 1254-ben Rómában járt, hogy Béla herceg nevében házassági szerződést kössön. 1244 és 1258 között alkancellár,³⁷ az ő hivatali ideje alatt véglegesen az a formai változás, hogy nem a kancellár, hanem helyettesének, az ügyek tényleges intézőjének neve jelenik meg az oklevelekben.³⁸ 1257-ben kalocsai érsekké választják (1259-ben erősíti meg a pápa), e Béla király és István herceg közti viszályokban békítőként lép fel (a herceg híveként), sikerrel. 1258-tól István ifjabb király kancellárja 1265-ig.³⁹ Halálát rejtélyes körülmények között lelte 1266 júliusában: szolgálai megölték az 1270 körül keletkezett Osztrák Ritmusos Krónika tudósítása szerint.⁴⁰ Az indokot és a gyilkosok kilétét valószínűleg már sohasem tudjuk meg.

Testvérei közül I. Ajnárd 1244 és 1246 között Valkó vármegye ispánja,⁴¹ majd 1257-58-ban királynéi lovászmester⁴² és szolgagyőri-galgóczi ispán.⁴³ A valkói ispánság – kevésbé

³¹ Veszprémy, 2006. 109.

³² Regestrum 202.

³³ Nem lehet megfeleltetni ismert méltóságnak. Az ismertek Egyedek (Zsoldos, 2011. 299., Fehértói, 2004. 269–270.) kizárhatóak.

³⁴ Regestrum 282.

³⁵ Udvardy, 1991.149., Wertner 1897. 191.

³⁶ Az ún. Osztrák Ritmusos Krónikában különösen hosszan siratják a főpapot (a szerző minden bizonnyal jól ismerte a kalocsai viszonyokat), itt említik meg a végzettségét: CRA 365.

³⁷ Wertner 1897. 191. (1244, 1248, 1255–1256)

³⁸ Udvardy, 1991. 149.

³⁹ Udvardy, 1991. 150.

⁴⁰ Facinus: in Iulio Smaragdus necatur/Archipresul inclitus dire trucidatur. (...) Cleri flos et inclitus doctor decretorum/Impiorum manibus cecidit servorum. CRA 365.

⁴¹ Wertner, 1897. 191.

jelentős megyeként – sejteti, hogy ott birtokolt Ajnárd. Ez megerősítést nyer 1272-ben, amikor utódai osztályt tesznek Valkóban fekvő birtokaik között, melynek központjai Racsa, Atya, Görögmező és Küke.⁴⁴ Fivére, I. Gilét 1258-ban tárnokispán és királynéi pohárnokispán, királynéi küldöttként eljár egy Pozsega megyei birtokügyben.⁴⁵ Ők ketten a nemzetség két fő ágának alapítói (Ajnárdfiak és Gilétfiek). Lehet, hogy a három testvér idején emelték Aynard várát Perbál és Tinnye határában, de az is lehet, hogy egy nemzedékkel előrébb kell keresnünk a várépítőket.

I. Ajnárd leszármazottai

Három fia született: I. János, Bács vármegye ispánja, I. Miklós és IV. Smaragd. A családfa elemzését bonyolítja, hogy Wertner Smaragd vajda utódairól írott, 1897-es cikkében nem Miklós fiának tekinti II. Ajnárdot.

I. Miklós három fia közül Beke és II. Ajnárd nevű fiainak sarjait *Kükei* vagy *Kükei* Ajnárdfi családba sorolták (a már korábban említett Valkó megyei falu után).⁴⁶ Harmadik fia, I. László utódaira hivatkoznak *Atyai* „Szár”-ként,⁴⁷ ő több éven át nyitrai ispán, időnként feltűnik mellette ebben a méltóságban II. Ajnárd is. Egyetlen lánya, Aglent a Rátót nemzetségből származó „Porch” Istvánhoz (királynéi tárnok és lovászmester) ment feleségül, tőle származnak női ágon a Pásztóiak, Tariak, Putnokiak, Kazai Kakasok és Kazai Gyulafiak.⁴⁸ Miklós unokája, Kükei Sumrakos (Smaragd) 1398-ban bekövetkező halála után birtokait Zsigmond király Maróti Jánosnak adja. IV. Smaragd II. László nevű fia a *Görögmezei Vér* vagy *Veér* család őse.

Egy oklevél 1328-ból Sambuk-i Lászlót, mint szolgabírád nevezi meg,⁴⁹ viszont I. „Szár” László 1327-től nyitrai ispán, amely méltóság mellett már aligha tölthetett be szolgabírói

⁴² Habár a királynéi tisztségek talán nem is olyan rangosak, mint a királyiak, jelentős bevételt biztosítottak betöltőjüknek: 1265-ben évi 500 marka ütötte Mária királyné lovászmestere (és tárnokainak ispánja) markát. Zsoldos, 2005. 96.

⁴³ Wertner 1897-ben írja, hogy szolgagyőri (1257) és galgóczi (1258) ispán, azonban a történeti kutatás megállapította, hogy a két ispánság minden bizonnyal azonos. (Zsoldos, 2011. 207.)

⁴⁴ Wertner, 1897. 191.

⁴⁵ Zsoldos, 2011. 304. Wertner (Wertner, 1897. 192.) a királyné bölényvadászainak főnökeként említi, összetévesztve a „buchariorum” (pohárnok) kifejezést a „bubalinorum” (bölényeknek) megjelöléssel (ld. Zsoldos, 2011. 242., ÁÚO XI. 445.

⁴⁶ Engel, 2003. Smaragdus nem, I. tábla: Ajnárdfi (Kükei, Atyai, Görögmezei)

⁴⁷ A „Szár” megnevezés pogány eredetű, kopaszt jelent. Kristó, 1993. 75.

⁴⁸ Wertner, 1897. 191.

⁴⁹ AO II. 357.

hivatala. III. „Zsámbéki” László (I. Gilét leszármazottja), a később veszprémi püspök jöhetne még szóba, de ő is kizárható, mert ő 1328-ban még csak hatéves.⁵⁰ Helyettük valószínűleg görögmezei „Vér” II. Lászlóról van szó, akit 1332-ben magisternek címeztek.⁵¹

Az ifjú I. János kiváltságokat kap 1276-ban (mivel I. Ajnárd kitűnő szolgálatokat tett V. István és IV. László királynak), 1291-ben bácsi ispán. 1310-ben, I. Károly király elmondása szerint István szerb királlyal szövetséget kötött, és fegyvert fogott Ugrin, a király hű embere ellen, minek következtében birtokait elvesztette, és azok IV. Smaragd fia II. Lászlóra szálltak.⁵²

I. Gilét leszármazottai

I. Gilét utódai jelentősebb szerepet vittek az ország életében. Három fiát ismerjük, II. Gilétet, II. Miklós és Imrét. Legjelentősebb sárja II. Gilét fia, III. Miklós.

Miklós (korabeli nevén Zsámboki, az újkorban leginkább Gilétfi néven ismeretes)⁵³ szédületes életpályát fut be: 1329-ben bírótársként említik először,⁵⁴ 1356-ban az ország nádoraként hal meg (ezt a méltóságot, a bihari és trencsényi ispánsággal egyetemben 1342-től bírja).⁵⁵ Erzsébet királyné 1343-ban a pápához küldte követként András herceg nápolyi királlyá való koronázása érdekében.⁵⁶ János fia 1348-ban Lackfi István kíséretében ment Itáliába, Aversa alatt életveszélyesen megsebesült egy nyíltól, nehezen gyógyult fel.⁵⁷ Miklós elkísérte királyát két fiával (Jánossal és Domokossal) és János öccsével együtt a második itáliai hadjáratra 1350-ben.⁵⁸ Négy fiúgyermek magas tisztségeket töltött be: VI. János

⁵⁰ 1343-ban huszonegy éves és Avignonban tanul. Pór, 1901. 140.

⁵¹ Ez az oklevél azért érdekes, mert Kiss a nemzetség hanyatlásának bizonyítékként fogja fel (Kiss, 1961.125.) (a szolgabíró megyei szinten politizáló nemesség tisztsége, ami a nagybirtokos család lesüllyedését jelentené), viszont ez a hanyatlás még nem általános, látható, hogy a család egyes ágai még jelentős tisztségeket tudhatnak magukénak.

⁵² Wertner, 1897. és a részben erre alapozott családfa (Marek, 2014) alapján

⁵³ A „Zsámboki” megnevezés bonyolítja egy kicsit az értelmezést, hiszen Pest megyében egy Zsámbok nevű település is található, ennek ellenére szinte biztos, hogy Zsámbékról van szó, elvégre felmenőik oda köthetők.

⁵⁴ Engel, 1996. I./VI.: Az aula tagjai; DL. 91245

⁵⁵ Engel, 1996. II. 265. Ezek mellett szinte lényegtelen, hogy Hont, Nyitra, Nógrád, Fejér és Tolna vármegye ispánságával is megbízták ezalatt (természetesen nem egy időben). Érdekesképpen megemlíthető, hogy Miklós címere és pecsétje is fennmaradt (ld. 1-2. melléklet, 27. old.)

⁵⁶ Küküllei, 1960. 40.

⁵⁷ Küküllei, 1960. 99.

⁵⁸ Küküllei, 1960. 53.

tárnokmester,⁵⁹ III. László veszprémi püspök,⁶⁰ András és II. Domokos ispánok lettek,⁶¹ lánya nagybirtokos családba házasodott. Klára Raholcai Kont Miklósnak, Nagy Lajos későbbi nádorának (1356-67) felesége, akinek utódai később az Újlaki család néven ismertek.⁶²

II. Gilét utódait, így Gilétfi Miklós nádort is *Zsámbokinak* nevezik. I. Gilét Imre nevű fia pedig a *pozsegai Gilétfi* család első tagja.⁶³ A pozsegai előnév problémás, mivel Pozsega megyében több Gilétfi család élt, eszerint óvatosan kell eljárni a pozsegai Gilétfiek családhoz kötésénél, bár a többi Gilétfi család jóval utánuk bukkan fel (így a leszármazás sem kizárható).⁶⁴

Valószínűsíthető, hogy II. Miklós somogyi ispán⁶⁵ ismeretlen nevű leánya lett Kanizsai I. János felesége, az esztergomi érsek Kanizsai II. János anyja.⁶⁶ Így a Kanizsai család legnagyobb része a Smaragdok leányági leszármazottja.⁶⁷

Feltételezhetően a családhoz tartozó személyek⁶⁸

Egy bizonyos Smaragd nevű olvasókanonokot tud tagjai között a bácsi káptalan (1263-1272).⁶⁹ Az 1263-as évszám miatt úgy vélhető, hogy III. Smaragd, aki akkoriban kalocsai érsek, hozzásegíthetett ehhez az álláshoz egy rokont, hiszen Bács az ő egyik érseki székhelye.

⁵⁹ Engel, 1996. I./I.: Bárók: Tárnokmester: 1360–1371 (együttal veszprémi és zalai (1360–63, 1366–1371) ispán, 1372–76 (együttal nógrádi ispán)

⁶⁰ Pór, 1901. 139.

⁶¹ András: Engel, 1996. I./IV. Ispánok: Nógrád (1356–65); Domokos: Engel, 1996. I./IV. Ispánok: Hont (1350–69).

⁶² Engel, 1996. I. 3.

⁶³ Engel, 2003. Smaragdus nem II. tábla: Gilétfi (Zsámboki)

⁶⁴ Csánki, 2003. II. Pozsegavármegye főbb birtokosai. Ebben a fejezetben két Gilétfi családot is említ, akik Pozsegában birtokolnak.

⁶⁵ Engel, 2003. Smaragdus nem II. tábla

⁶⁶ Reiszig, 1941. 23.: „Kanizsai János „neje Pozsegai Gilétfi Miklós mester leánya”, egyes források Miklós nádor lányának tulajdonítják (Marek, 2014.). A mester (magister) megnevezés Engel Pál szerint azoknak a (vagyonos, udvari, stb.) nemeseknek járhatott ki, akik nem viseltek országos méltóságot, az udvari hierarchia második rétegét alkották” (Engel – Kristó, 1992. 166.). (NB. művelt személyeknek is kijáró titulus). A „pozsegai” praedicatum nem feltétlenül utal Imre utódjára: 1314-ből ismerünk az aulában egy pozsegai Gilétfi Miklóst, aki alkalmasint II. Miklós.

⁶⁷ Távoli rokonság fűzi a Nádasdyakhoz is a családot: a Kanizsaiak vagyonának utolsó örököse, Orsolya Nádasdy Tamás felesége. Engel, 2003. Osli nem 5-6. tábla

⁶⁸ Az alább felsorolt egyéneknél a „Smaragd” nevet tekintettem alapnak, feltételezván, hogy a név viselője nagy valószínűséggel kötődik a nemzetséghez.

⁶⁹ CD VIII/3. 69., 1272:V/1. 264.; 1263: HO 118.

Gyanítható egy felvidéki ága is a családnak. Birtokai biztosan voltak ott hasonló nevű személyeknek: 1235 előtt Smaragd mester a Pozsony megyei Galánta és a nyitrai Sempte közelében szántóföldeket és erdőrészeket adományoz a pannonthalmi apátságnak.⁷⁰ Ekkor szó esik Smaragd „Vágon túl feküdt kastélyáról”. 1272-ből ismerünk egy oklevelet, melyben Damián szalkai prépost beleegyezését adja ahhoz, hogy János fia kaszai Smaragd ispán udvarházat (curia) építhessen birtoka déli részén.⁷¹ Kicsi a valószínűsége Smaragd mester II. Smaragddal történő azonosításának, illetve annak is, a János I. Ajnárd nevének rossz olvasatából származna, így kaszai Smaragd IV. Smaragd lehetne.

Csánki Dezsőnél hallunk egy Ádám fia Smaragd ispánról, Püspöki első birtokosáról, aki a falut 1322-ben a nyitrai egyháznak adja Naszticcal együtt.⁷² 1380-ban Smaragd testvérének, Andrásnak leányági leszármazottja, Zsámbokréti Péter perli a birtokot.⁷³ A birtokok Kasza várához tartozhattak egykor, hiszen viszonylag közel fekszenek hozzá. Csábító arra gondolni, hogy az Ádám név az Ajnárd rossz olvasata, és így IV. Smaragdhoz kötni a birtokadományozást, ezt azonban nem erősíti meg az, hogy IV. Smaragdnak nincs ismert, András nevű testvére.

A Smaragd nemzetség több tagja tölt be nyitrai ispáni tiszteket az 1300-as évek első felében. Zsámboki (Szár) I. László 1327-31 között, Kükei II. Ajnárd 1329-30-ban és 1333-ban viselte a címet.⁷⁴ Ez azt valószínűsíti, hogy akkor is voltak birtokaik a régióban.

Talán nem alaptalan azt a megállapítást tenni, hogy az 1322-ben említett Ádám fia Smaragd testvére az az András, akinek távoli leányági sarja Zsámbokréti Péter. Az 1272-es oklevélben említett János fia kaszai Smaragd pedig lehetséges, hogy előbbiek öse.

⁷⁰ Wertner, 1897. 191., AÚO 315.

⁷¹ CD X./8. 259.

⁷² Csánki, 2003. IV. Trencsén vármegye helységei: Püspöki. Ma Püspöki Igazpüspöki (Biskupice) néven Bán (Bánovce nad Bebravou) része, ma Naszticból kettő van, Felsőneszte és Alsóneszte néven.

⁷³ Csánki, 2003. IV. Trencsén vármegye főbb birtokosai: nyitrai püspökség

⁷⁴ Fabricius, 1943.15.

Birtokaik

Biztonsággal állítható, hogy a nemzetség tagjai egykor az ország legnagyobb birtokosai közé tartoztak. A kutatás során eddig több mint 100 falvat és számos kisebb várat (Atya, Racsa, Zsámbék, Perbál, illetve Csánki a Valkó megyei Vervárat is hozzájuk köti⁷⁵), illetve kastélyt sikerült a család különböző ágaihoz kapcsolni.⁷⁶ Fontos kiemelni, hogy ezek a birtokok szétdarabolódtak, a sok családtag között elosztásra kerültek, el is adományozták őket. Bár ezek egy tömbben kisebb tartományúri hatalmat jelenthettek volna, ilyen nem következhetett be, hiszen ezek az országban szétszórta helyezkedtek el. Jelenleg három főbb terület különíthető el: a felvidéki (kaszavári), Pest megyei (zsámbéki), déli (atyai, Valkó és Bács megyékben) birtokok, de ezeken felül egy erdélyi-tiszántúli birtoktest is valószínűsíthető (csökmői).

A Valkó megyei birtokok

A legjelentősebb birtoktömörülés Valkó megyében volt. Egy 1398-as oklevélre alapozva⁷⁷, a Valkó megyei, (feltehetően) Atya várához tartozó „uradalom” 24 falvat számlált (későbbi adatokból gyanítható, hogy sokkal kiterjedtebb lehetett), a Duna-parti Atyától egészen a Dráva-parti Racsaig.⁷⁸ Valkó ezidőtájt az ország gazdagabb, sűrűn lakott részei közé tartozott egészen a török betörésekig, így szép bevételt jelenthetett számukra.

Kísérletet tettem a terület lélekszámának megbecsülésére is, hogy értelmezhetővé váljon a birtok gazdagsága. Bár az oklevél évéből, Ung vármegyéből ránk maradt egy telekkatonaság felállításával kapcsolatos összeírás, ennek tartalmából nem következtethetünk a Smaragd birtokok lakosságszámára, hiszen Ung népsűrűsége jelentősen alatta marad Valkóénak. Így a jobbágyság számának megbecsüléséhez a viszonylag jó állapotban fennmaradt, feldolgozott 1494-95-ös Ernuszt-féle adóösszeírás eredményeit használtam, a legfrissebb kutatói véleményekkel összevetve.⁷⁹ Mindazonáltal a középkori Magyarország népessége meghatározhatatlan, többek közt a források hiánya, a zavaros birtokviszonyok, illetve a portaalapú adórendszer miatti összeköltözések következtében.

⁷⁵ Csánki, 1893. 220.

⁷⁶ A birtokok listáját ld. 6. sz. mellékletben (31. old.), térkép a 7. sz. mellékletben (32. old) található

⁷⁷ ZsO I. 576.: 5226.

⁷⁸ Atya vára 1300 körül már biztosan létezett, hiszen ekkor már említik várnagyát, Hedricust (Zsoldos, 2011. 259.). Fügedi nem is említi a várat (Fügedi, 1977.)

⁷⁹ Szabó, 1963. 68.

Csánki Dezső 1182, Szabó István 1171 helységet számolt a megyében, nagyjából egy időszakra vonatkoztatva.⁸⁰ Ehhez Szabó átlagosan 7,2 porta/helység átlagot kapcsol, miközben portánként 2 háztartást vesz az országos átlag alapján (1494-95). Ez az általa feltételezett közepes háztartásnagysággal (5 fő)⁸¹ számolva nagyjából ezerhét-száz jobbágyot jelent a birtokon.⁸² A birtokon élők számához hozzátartozik, hogy Kubinyi nézete szerint a XV. század elején többen lakhatták ezt a vidéket, mint 1494-95-ben.⁸³ Ez a becslés erősen sarkított, ennek dacára így talán érzékletessé tehető egykori gazdagságuk.

Kaszavár és környéke

A birtok Kasza várából (Trencsén vármegye, ma Košecké Podhradie felett magasodik) és a hozzá tartozó településekből állhatott. 1272-ben említik kaszai Smaragd ispánt, János fiát aki megegyezik Damián szalkai apáttal kúria építéséről.⁸⁴ Az oklevél leírja a birtok határait, Csánki szerint „kiterjedt birtoka” volt Smaragdnak.⁸⁵

A dokumentum tartalmából Tersztyánszky Dezső vont le többségében megalapozatlan következtetéseket száz évvel ezelőtt írott cikkében, melyben a családjának eredetét vizsgálta.⁸⁶ A cikk megállapításai közül cáfolható, hogy az 1166-ban és 1213-ban említett Smaragd (családfa szerint I. és II.) egy személy lett volna.⁸⁷ Az sem valószínű, hogy az ott említett Fekete Miklós a Smaragdok vér szerinti leszármazottja lenne, ezt véleményem szerint nem alapozza kellőképpen, hogy 1330-ban Károly oklevele Miklós birtokában jelzi a területet (1321-től királyi tulajdon Kasza vára,⁸⁸ bár 1323-ban Smaragd ispán a nyitrai püspökségnek ad néhány falut környéken szerzett birtokából,⁸⁹ de a vár biztosan nem az övé már). A leszármazást azzal is megpróbálja támogatni, hogy Smaragd ispán (I. és II.) birtokain 1347-

⁸⁰ Csánki a Hunyadiak korában létező településeket vette bele, Szabó az Ernuszt-féle jegyzékre alapozza (Csánki, 2003. 2. kötet, Valkóvármegye); illetve Szabó, 1963. 69.

⁸¹ Ezt a számot Kubinyi András nem fogadja el, szerinte legalább 6,2 főt kellene vennünk háztartásonként, igaz, ő ebbe a nemeseket, zselléreket, az összeírásokból kimaradt „láthatatlanokat” is beleveszi. (Kubinyi, 1997. 107.)

⁸² Szabó, 1963. 69–70. 24 faluval számolva, minden családot beleértve.

⁸³ Kubinyi, 1997. 107.

⁸⁴ CD X./3., 259., ezzel kiigazítható Fügedi értesülése, aki 1318-ra datálta első említését (Fügedi, 1977. 149.)

⁸⁵ Csánki, 2003. IV./Trencsén vármegye főbb birtokosai: Kasza-család

⁸⁶ Tersztyánszky, 1913.

⁸⁷ Ráadásul ellentétben a cikkíróval, az oklevél kaszai, és nem kassai Smaragdot említ

⁸⁸ Engel, 1996. I. 338.

⁸⁹ Csánki, 2003. IV./Trencsén vármegye főbb birtokosai: nyitrai püspökség

ben osztozkodnak Miklós nővérének utódai,⁹⁰ azonban azok a birtokok nem mind képezték a Smaragdok birtokát.⁹¹

A zsámbéki templom

„Ez a [...] francia eredetű Ajnárdok hazája; a szemközt kékellő hegyvidék, aljában ma egy derék sváb faluval: Zsámbékkal, az ő ősi fészük. A falu fölött francia stílű régi templomóriás komoran tekint le a hegytetőről” Csánki Dezső is megemlékezik a „régii templomóriásról”, a középkori magyar építészet egyik legismertebb, mai leromlott állapotában is lenyűgöző emlékéiről, a Smaragdok létezésének utolsó mementójáról.⁹²

A templom feltárását 1933-ban kezdték meg, 1939-ben egy „falusi templom” romjait tárták fel, majd az 1986-ban Valter Ilona vezetésével újrainduló kutatások még egyet alatta. Feltárták a prépostsághoz, ill. az egykori „falusi templomhoz” tartozó temetőt. A majdnem félezer sírban fellelt csontvázak Lengyel Imre professzor vizsgálatai alapján a két nagy csoportra oszthatók: honfoglaló magyarok és leszármazottaik, valamint 3-4 családnyi nyugat-európai (francia?) letelepedő. A vizsgálatok során arra jutott Valter, hogy a magyar népesség 1030, a francia 1100 körül kezdett ide temetkezni. Ezen kutatások igen fontosak a Smaragd család letelepedési idejének meghatározásához.⁹³

A mai templom főhajójában, kis, félköríves záródású templom állt egykor („falusi templom”). Ez lehetett a nemzetség első temploma, temetkezési helye, még a premontreiek előtt. A kiadványban⁹⁴ szereplő rajzok alapján a tornyoktól kezdődött, és egészen a harmadik pillérkötegig nyúlt. Valter szerint ez magánegyháznak épülhetett.⁹⁵

A monostor 1234 előtt épülhetett, hiszen ekkor már szerepel a premontrei rend monostorjegyzékében. A rend francia mivolta talán közel állt az alapítókhoz, másrészt a premontreiek jól alkalmazkodtak a családok igényeihez, ellenben például a ciszterciekkel.⁹⁶ A rend első prépostságát Magyarországon II. István alapította 1130 körül, talán normann felesége hatására. 1258-ból származik a monostor megerősítő oklevele, melyben három

⁹⁰ AO V. 151.

⁹¹ Tersztyánszky külön kiemeli Csökmőt, ez az egyetlen helység, amelyről tudjuk, hogy a Smaragdok birtokában volt (legalábbis részben). Viszont 1345 után is birtokoltak ott Smaragd leszármazottak, egyáltalán nincs kizárva, hogy rajtuk kívül más családnak is legyen ott birtoka (ZsO 576.)

⁹² Csánki, 1893. 217., a templom mai állapotáról ld. 5. sz. melléklet, 30. old.

⁹³ Dercsényi – Valter – Bozóki, 2007. 2-3.

⁹⁴ Dercsényi – Valter – Bozóki, 2007. 21.

⁹⁵ Dercsényi – Valter – Bozóki, 2007.5.

⁹⁶ Fügedi, 1991. 55.

Smaragd leszármazott kéri IV. Bélát, hogy erősítse meg az elődök adományait, melyeket a zsámbéki Keresztelő Szent Jánosnak szentelt monostornak tettek. Valter leszármazottakként itt (helytelenül) Egyed szolgagyőri ispánt, Smaragd kalocsai választott érseket és testvérüket, Gilétet nevezi meg, ősként Smaragdot, Egyedet és feleségét, Pena asszonyt, akinek hozományát felhasználták az építéshez (a mai templom főoltára előtt elhelyezkedő sírban Pena maradványait sejtik).⁹⁷

Az idő előrehaladtával (12. sz. vége) megváltozott az alapítók jogviszonya egyházukkal, a magánegyház intézményét egyre inkább (legalábbis elméletben) felváltotta a kegyuraság rendszere. Ez inkább csak megkülönböztetett tiszteletet, temetkezési jogot, díszhelyet jelentett.⁹⁸ „Természetesen” a gyakorlatban a *monasterium proprium* kifejezés, illetve jogfelfogás túlélte a hivatalos változtatást.

A nemzetségi monostor fogalma sok vitára adott okot az elmúlt évszázadban. A család temetkezési helyéül szolgáló, a nemzetséget összekapcsoló szerzetesi rendház meghatározására több szempontrendszer is született, többen magyar sajátosságnak tekintették a megoldást.⁹⁹ Fügedi Erik összegzése szerint a középkori magyar egyházjog számára ismeretlen fogalom a nemzetségi monostor, nem egy „nemzetség” alapította őket, hanem ahhoz tartozó személyek, és az ő leszármazottaikra szállt a kegyuraság, amit közösen gyakorolhattak. Fügedi a nemzetségi monostor fogalmát is elveti, hiszen számos nemzetség nem rendelkezik kolostorral, nem minden magánalapítású lesz nemzetségi (még ha oda köthető személy is alapítja), véleménye szerint nemzetség monostoráról lehet beszélni, de a fent említett jelzős szerkezet pontatlan.¹⁰⁰

Fügedi elveti, hogy az „Ajnárdok” zsámbéki monostora nemzetséghez tartozna.¹⁰¹ A megállapítás helyálló, hiszen nem az egész nemzetség a monostor, feltehetően csak az

⁹⁷ Mivel Engel művében (Engel, 2003. i. m. Smaragdus nem) szereplő családfán nem találtam „Egyed”-et, elkezdtem keresni az oklevelet. Fejér György oklevélgyűjteményének IV./2. kötetében közli a dokumentum összefoglalóját (CD 482.), de szolgagyőri ispánként *Cynardi*-t (Ainard!) nevezi meg, ráadásul említést Pena asszonyról csak a Széchenyi Könyvtárban őrzött kézirat tett. (Fol. Lat. 2211., III. kötet, 488. jelzet) Későbbi munkám során ezt sikerült tisztáznom: a megerősítő oklevél teljes változatában (ELTE Egyetemi Könyvtár: Cod. Lat. 115. 85., közli Györffy, 1956.) minden személynév megtalálható, Valter Ilonával folytatott beszélgetésem során pedig meggyőződtem arról, hogy sajtóhiba folytán szerepel a könyvében Egyed szolgagyőri ispánként Ajnárd helyett.

⁹⁸ Fügedi, 1991. 41.

⁹⁹ Fügedi, 1991. 37.

¹⁰⁰ Fügedi, 1991. 59.

¹⁰¹ Fügedi, 1991. 37.

Ajnárd-fiak használták, akik sokáig birtokolnak is a környéken¹⁰² Gilét utódait ritkán említik Zsámbék környékén, de mégis az ő egyik águk visel „Zsámboki” nevet.

A Smaragdok az 1400-as évek elejéig birtokolhatták Zsámbékot, amikor részben megfosztották őket birtokaiktól, részben kihaltak egyes ágaik, és földjeiket a király Maróti Jánosnak jutatta.¹⁰³ A földadományok körüli pereskedésekben említett zsámbéki illetőségű személyek mind Ajnárdfiak, így felmerül a gyanú, hogy a prépostság kegyúri jogát az Ajnárdfiak a Gilétfiek nélkül gyakorolták (az Ajnárdfiak emellett a perbáli templom kegyuraságát is bírták).¹⁰⁴ A Marótiak kihalása után a királyra szállt a birtok.¹⁰⁵

Az elhanyagolt monostort 1477-ben a pálosok kapták adományul Mátyás királytól.¹⁰⁶ A szerzetesek átépítették, de a török hódoltság idején valószínűleg elhagyták a kolostort. A templomot 1763-ban romba döntötte egy földrengés, mely után leginkább csak kőbányaként használták.¹⁰⁷

Váraik

A nemzetséghez több várat is lehet kapcsolni. A Zsámbék környékiek huzamosabb ideig kapcsolódtak hozzájuk, így velük érdemes külön foglalkozni.

Tinnye keleti részén egy kisméretű földvár található, egy időben (tévesen) Aynard várával azonosították. Állítólag itt kőépület volt itt egykor, melyet a tinnyeiek még a XIX. században elhordtak.¹⁰⁸ Miklós Zsuzsa 1980-as ásatásakor épületre utaló nyomot nem talált; jellegtelen, a keltezéshez nem használható, nem középkori leletek kerültek elő. Egyértelműen középkoriként azonosított vár, a leletek hiánya miatt sejthető, hogy befejezetlen vagy csak rövid ideig használták.¹⁰⁹ A vár kapcsolata a Smaragdokkal nem igazolható.

Aynard vára

A várról először egy 1274. IV. 29-re keltezett oklevél ír, „*castrum Tynardi*”-t emlegetve. Az oklevél egy határjárás útvonalát rögzíti, mely Kiss Ákos szerint 1961-ben is követhető volt.¹¹⁰ A Perbál környéki erdőségekben egy dombtető viselő az Ajnár nevet. A feltételezések

¹⁰² pl. Bártfai Szabó, 1938. 112.

¹⁰³ MVV Pest-Pilis-Solt-Kiskun I., a vármegye községei: Zsámbék

¹⁰⁴ PMRT 137.

¹⁰⁵ Dercsényi – Valter – Bozóki, 2007. 10.

¹⁰⁶ Dercsényi – Valter – Bozóki, 2007. 10.

¹⁰⁷ Dercsényi – Valter – Bozóki, 2007. 11.

¹⁰⁸ PMRT 327.

¹⁰⁹ PMRT 328.

¹¹⁰ Kiss, 1961. 122.

szerint itt, a középkor Nyerges-hegyén állhatott az Aynard nevet viselő erődítés. A domb, mint ahogy hajdani neve mutatja, tényleg nyeregforma, két kiemelkedés fog közre egy kis lapályt. A hegygerincet 1961-ben az azt megelőző évtizedekben telepített fenyőerdő borította, ma a gerinc szinte kopár, kevés növényzettel és egy-két cserjével; a lejtők erdők. ¹¹¹

A két halmon ároknyomok látszanak, Kiss az árokrendszert biztosan emberi kéz alkotta műnek tartja. Már akkor sem lehetett semmilyen „falazat, habarcsos kődarabka vagy egyéb lelet nyomára bukkanni”, bár 1988-ban néhány habarcsos darabról említést tesz, amire 2013 augusztusában, az első terepbejáráson nem sikerült rábukkannom. Viszont sok, szanaszét heverő fatörzs volt a hegyen, talán a 2011-es munkálatok során veszhetett nyoma a kődaraboknak.

1980-ban Miklós Zsuzsa itt is végzett ásatásokat, melyek negatív eredménnyel zárultak. A kutatóárkokban már néhány centiméter mélyen sziklás altalaj jelentkezett, leletek nem kerültek elő, emiatt a felszíni bemélyedéseket nem tekinti sáncárok-maradványnak. Lehetséges, hogy a vár építését csak megkezdték, de nem fejezték be. ¹¹²

Az Ajnát több szempontból is megfelelő hely lehetett egy kisebb erődítés számára: nehezen megközelíthető, meredek domb. A domb alján húzódik egy erdei út (a Fehér út), mely Perbált köti össze Nagykovácsival, amelynek ellenőrzése lehetővé vált a várból. A vár minden valószínűség szerint őrhelyként, veszély esetén menedékként funkcionálhatott. Kiss-sel egyetértve az Árpád-kori úgynevezett „kisvárok” egyik képviselőjeként tekinthetünk rá, azonban ezen fogalom jelentése és használata még nem teljesen tisztázott. ¹¹³ A fogalom alatt leginkább Miklós Zsuzsa szerinti értelmezést tekintem, tehát ezalatt a 12-13. századi, kicsiny magánvárakat értjük. A vár jellemzői egybecsengnek a kisvárok általános leírásával, úgymint „alacsonyabb, hosszan elnyúló dombhátakon [...] található”, „a lakóterületet több méter mély és széles árok, annak külső oldalán pedig sánc övezi”. Ezen összefoglaló szerint egy ilyen vár a nemes családjának és néhány szolgájának lakhelyeként működhetett, védelmet nyújthatott számukra a kisebb seregekkel szemben. ¹¹⁴

¹¹¹ Kiss, 1961. 122.; Szabó Tibor (www.varak.hu) szerint az erdőt 2011-ben vágta ki. A vár mai állapotáról ld. 4. sz. melléklet, 29. old.

¹¹²PMRT 140.

¹¹³ A különböző álláspontokról ld. a Műemlékvédelem XXXI. évfolyamának 1. számát, benne Feld István, Engel Pál, Miklós Zsuzsa és Sándorfi György észrevételeivel, ill. Kiss, 1988.

¹¹⁴Buzás – Kovács – Miklós, 2003. 377-378., az idézetek is innen származnak, ez az általam fellelt legfrissebb írás ebben az ügyben.

„Aynardwara”-ról utoljára 1401-ben esik szó, egy oklevél elhagyatott, romos várként ír róla.¹¹⁵ Kiss ezt egy eléggé valószínűnek tűnő okkal, a nemzetség hanyatlásával hozza összefüggésbe.

A zsámbéki vár

Több helyen is Zsámbékot jelölik meg egy vár helyszínéként, időnként meg sem említve a perbáli erdőségben lévőt, vagy Aynard várát Zsámbékra helyezik.¹¹⁶ Zsámbék uradalmi központjukként szolgált, itt kapott helyet családi egyházuk is, tehát célszerűbbnek tűnik egy itteni rezidencia léte, mint a falutól légvonalban 9 km-re, az erdő közepén.

A zsámbéki vár első említését 1527-ből ismerjük, mely minden bizonnyal korábbi épületre utal.¹¹⁷ Feltételezhető, hogy ez a Smaragdok vára, vagyis inkább (Kiss-sel egyetértve) kúriája lehetett.¹¹⁸ Kiss beszámol róla, hogy 1419-ben Maróti Jánosnak „kő alapú kúriája” volt ott (kőépítésű kúriáról már 1401-ben esik szó),¹¹⁹ amely egészen a család kihalásáig, 1476-ig az övék.¹²⁰ Az épület utóbb Corvin Jánosé lett, majd a török korban is erősségeként használták. A vár sokszor gazdát cserélt, viszontagságai során többször felgyújtották, lerombolták, de mindig újjáépítették, védműveit rendszeresen korszerűsítették¹²¹

A törökök után 1689-ben a Zichy család, Zsámbék akkori földesurai kapják meg, akik urasági kastélyt emeltek a helyén. 1766-ban Zichy Miklós magtalan halála miatt a korona birtokába került az épület, amelyet ezután raktárként, szolgálati lakásként hasznosítottak. 1887-ben már leromlott állapotban volt, ekkor vásárolta meg a község, amely iskola és zárda céljára a Szent Keresztről elnevezett Irgalmas Nővérek rendjének adományozta.¹²² 1904-ben nagyszabású átalakítási munkálatok kezdődtek, 1924-ben új szinttel egészítették ki. Később a váci Apor Vilmos Katolikus Főiskola működött a (vár)kastélyban, amely egy tűz után elköltözött 2004-ben, jelenleg általános iskola és gimnázium működik az épületben.¹²³

¹¹⁵ Bártfai Szabó, 1938. 116.

¹¹⁶ PMRT 362.

¹¹⁷ PMRT 362.

¹¹⁸ Az épületben működő iskola honlapja szerint egy megerősített udvarház épült a dombra, melyet 1200 k. kővárrá alakítottak. (Premontrei Iskola)

¹¹⁹ König, 2010. 20.

¹²⁰ Kiss, 1988.

¹²¹ PMRT 362.

¹²² König, 2010. 22.

¹²³ Premontrei Iskola

A birtokvesztés okai és következményei

Kükei VI. János fia VI. Miklós (1397), IV. „Vér” László fia VII. Miklós (1403) és Zsámboki II. Domokos fia VIII. János (1404) is hűtlenség bűnébe esett.¹²⁴ A hűtlenség (nota infidelitatis) fő- és jószágvesztéssel járt, a birtokok a koronára háramlottak. Az Anjouk és Zsigmond uralkodása alatt kibővült a fogalom, úgyhogy nemcsak ország és király személye elleni, hanem más bűncselekményeket is ide soroltak (a Hármaskönyv már 18 esetét ismeri),¹²⁵ ami lehetőséget biztosított a korona birtokainak gyarapítására.

Kükei Miklós esete talán Lackfi István 1397 februárjában bekövetkezett meggyilkolásához köthető, amikor is családjának és párthíveinek birtokait elkobozták.¹²⁶ Az 1400-as években bekövetkezett hűtlenségek feltehetőleg az 1403-as bárói felkeléshez köthetőek. A nikápolyi csatát (1396) követően Zsigmond tekintélye megfogyatkozott Magyarországon. Népszerűségvesztéséhez hozzájárult az új arisztokrácia létrehozására irányuló törekvése (például a Marótiak ekkor emelkedtek udvari nemesből báróvá), illetve az 1397-es temesvári országgyűlés, ahol megnyirbálták a nemesek jogait. Ezen okok miatt két nagy bárói felkelés is kirobbant ellene. 1401-ben Kanizsai János esztergomi érsek és Bebek Detre nádor vezetésével letartóztatták Zsigmondot, majd egy féléves fogságot követően szabadon engedték. A király megígérte, hogy idegen híveit elbocsátja. Mivel azonban ennek nem tett eleget, sőt a bárói ellenzék tagjait elkezdte leváltani, Kanizsai érsek 1403-ban királlyá koronázta Nápolyi Lászlót a nemesség nagy részének támogatásával. Zsigmond gyorsan cselekedett, csapataival meghódolásra kényszerítette a bárókat, közkegyelmet adott azoknak, akik határidőre letették a fegyvert, és visszaadta birtokaikat is. Kanizsai és Bebek rokonsága ezt később hajtotta végre, ők kegyelmet kaptak, de birtokaik egy részét elveszítették; a tovább ellenállók pedig minden birtokukat elveszítették.¹²⁷

A hűtlenségi perek dátuma alapján bizonyára ehhez csatlakozott Vér Miklós és Zsámboki János is. Csábító azt gondolni, hogy Kanizsai Jánossal való rokonságuk közrejátszott ellenszegülésükben, bár ennek igen csekély a valószínűsége (lévén a rokonság igen távoli). Tekintettel arra, hogy ők már nem voltak jelentős nemesek, nem kelthetett nagy felbolydulást birtokaik elvétele. Mindhárom hűtlenségben közös, hogy az elvesztett birtokokat a fent már

¹²⁴ Engel, 2003. Smaragdus nem 1-2. tábla

¹²⁵ Eckhart, 1946.382.

¹²⁶ Engel – Kristó, 1992. 118. Mint számomra később kiderült, Karácsonyi is a Lackfiak pártütéséhez köti a nemzetség (legalábbis a Vérek) hanyatlását (Karácsonyi, 1896. III. 134.: „Veér (Geregmezei)”)

¹²⁷ Engel – Kristó, 1992. 120–122.

említett Maróti családból származó János macsói bán kapta (Zsámbék környékén és a Szerémségben is), egyszerűen ez is Zsigmond hatalmát erősítette.

Zsámbéki jelenlétükről 1403-ból szól az utolsó adat.¹²⁸ A nemzetségről utoljára 1476-ban hallunk, amikor Zsámboki Pál halálakor a lekesei Sulyok családra szállnak a birtokai.¹²⁹

A nemzetség leszármazottai, emlékezete

A nemzetség kiterjedt rokonsággal rendelkezett, nem egy kiemelkedő családdal állt rokoni kapcsolatban. Vélt leszármazottaik közül most mindössze a Tisza családdal és Zsámbék Jánossal foglalkozik a tanulmány, előbbivel Csánki Dezső fölvetése,¹³⁰ utóbbival a névazonosság nyomán.

Emlékezetük meglehetősen csekély, az elmúlt száz évben ritkán említették őket folyóiratuk hasábjain, ma már csak történelemmel hivatásszerűen foglalkozók ismerik nevüket. Emiatt különösen érdekesek azok a hagyományok, melyek a Zsámbéki-medencében ötven évvel ezelőtt fellelhetők voltak.

Tiszák és Telekiek?

A család lányai jelentős magyar nemzetségekbe házasodtak, így kerültek rokonságba az Újlaki, Kanizsai, Rátót, Neksei, Telegdi, Csetneki, asszonyfalvai Ostfi és a Szencsei családokkal.¹³¹ A muronyi vagy köröstarcsai Vér (Weér) családot is gyakran tőlük eredeztetik. A Vérekkel való rokonság nem kizárható, hiszen valóban létezett Vér nevű ága a családnak, és hasonló területen (Békés) birtokosok. A muronyi Vér család címerét (pontosabban címermegújítást és pallosjogot) 1509-ben kapták, arra való hivatkozással, hogy „a régi armális az ősök gondatlansága miatt elveszett”.¹³²

Csánki a Teleki család a Vérekkel való rokonság okán a Teleki és borosjenei Tisza családot (a Telekiek leszármazottait) a Smaragdoktól származtatja, de ő is csak feltételezi a

¹²⁸ PMRT 359.

¹²⁹ 1448-ban és 1467-ben a „Zsámbokiak osztályos testvérüké fogadják” a családot, illetve királyi adományt kapnak (Csánki, 2003. II. Bácsvármegye főbb birtokosai: Zsámboki család

¹³⁰ Csánki, 1893. 219., ld. 131. jegyzet

¹³¹ Engel, 2003. Smaragdus nem, 1-2. tábla.

¹³² Fejérpataky, 1901.59.

származást.¹³³ A Vérekkel biztosan rokon a Teleki család, mivel Teleki (II.) Mihálynak, Erdély kancellárjának harmadik felesége muronyi Weér Judit volt.¹³⁴

Kutatásaim nem támasztják alá Csánki állításának helyességét. Karácsonyi munkájában közli a „körözstarcsai Veérek” általa helyesnek tartott családfáját, ami nem hozható összefüggésbe a Smaragdokkal.¹³⁵ Végleges eredményre a Csánki által említett gyömrői Teleki-levéltár adataival való összevetés után számíthatunk. A levéltári anyag általam végzett gyors átfésülése nem mutatott ki rokonságot, de hátha később mégis sikerül megnyugtatóan tisztázni a muronyi és a görögmezei Vérek kapcsolatát.¹³⁶

Zsámboky János

Zsámboky János (1531-1584) humanista költő, filológus, nyelvész. A családnév azonossága felveti a kérdést, rokona-e a mi Zsámboki családunknak? A válaszra annyit mondhatunk, hogy lehetséges, mivel mindösszesen annyit sikerült kiderítenem, hogy Zsámboky apja, Zsámboky Péter Zsámbék környéki birtokairól települt át Nagyszombatba (János szülőhelye), így nem lehet kizárni, hogy kései leszármazott. Ez ellen szólhat, hogy Zsámboky Péter Nagyszombat városbírójaként kapott nemességet (1549), és ha tényleg a Smaragd-ivadék, nem indokolt a donáció (hacsak nem leányági leszármazott), hiszen nemesi felmenőkkel büszkélkedhet.¹³⁷

Aynard mester és Zajnát kapitány

Földes László néprajzkutató talált olyan szájhagyományokat Aynard várának környékén, melyek szerint a vár fennmaradt a török időkig, és felvette a harcot a támadókkal.¹³⁸

Az itt is felbukkanó Ajnát, Zajnát, Hajnát néven emlegetett hegyen állítólag ha vár nem is, de löállás volt, és innen lőtte a törökök kezén lévő zsámbéki várat egy bizonyos Zajnát kapitány (a vár 9 km-re van onnan légvonalban, eléggé hihetetlennek hangzik, hogy onnan ostromolják). Tinnyén valaki tudni véli, hogy üregek vannak a hegyben, ahol a környék népe menedéket találhatott üldözői elől, ma ezekben a barlangokban zúg a szél, ezért hívják „Zajnátnak” a hegyet. Hatalmas barlangokat jelenleg nem ismerni azon a vidéken. Földes

¹³³ Csánki, 1893. 219., mint írja: „Ez állítás genealógiai bizonyítása még a jövő kutatás feladata. Egyelőre csupán mint föltevésre akartam ez összeköttetésre mutatni.”

¹³⁴ Föglein, 1938. 45., annak a gyömrői levéltárnak napvilágra kerüléséről, amelyben Csánki sejtette a Smaragdokkal való rokonságot igazoló dokumentumokat.

¹³⁵ Karácsonyi, 1896. 134.,

¹³⁶ Iványi, 1931.

¹³⁷ MAMÜL XIII. 240.

¹³⁸ Kiss, 1961. 125., Földes, 1956., mikrofilmen hozzáférhető az OSZK-ban

megemlíti, hogy talált egy 1750-es térképet a vidékről, melyen a határjeleket ugyanúgy hívják, mint az 1400-as évekből származó oklevelekben, sőt több közülük a cikk írásának idején is létezett. Ez megerősíti Kiss állítását, hogy a határjárasi útvonalak még ma is követhetők. Aynard mester, mint várépítő bukkan fel a cikkben. Földes a tatárjáráshoz köti a vár építését.

Összefoglalás

Összességében megállapítható, hogy a Smaragd nemzetség fénykora nagyjából kétszáz évet (1205-1403) ölel fel. A virágzó középkor egyik jelentős nemesi családjaként fontos tisztségeket viseltek, báróként vagy főpapként az időszak szinte minden meghatározó történelmi eseményénél ott voltak, legyen az hadjárat, lázadás vagy békeközvetítés. Az ország báróiként a korszakban elérhető főnemesi hivatalok, jelvények közül mindent megszereztek: volt váruk, családi egyházuk, Gilétfi Miklósnak fennmaradt címere. Nem egy, a későbbi magyar államban lényeges szerepet játszó családot tudhatnak leszármazottaik között (pl. Kanizsai, Újlaki). Francia eredetű famíliaként változatosabbá teheték a magyar művelődést, támogatták például a premontreik megjelenését. Mára emléküket a néphagyományon kívül csak a zsámbéki templom őrizte meg, annak dacára, hogy egykori jelentőségük többet érdemelne.

A kutatás során sikerült megvalósítani a főbb célokat, jelen tanulmány a Smaragdok történetének első összefoglalója. A gyakran okleveles forrásanyag elemzésével több értékelési nézőpont vezethető be, új kontextusba helyezhetők a korábbi eredmények. A Smaragdok különleges, (részben a nehézségek miatt) ritkán vizsgált társadalmi rétegről – az udvarral jó kapcsolatokat ápoló, másodvonalbeli nagybirtokos előkelő nemesség – szerzett eddigi ismeretekhez reményeim szerint adalékokat szolgáltathatnak az eredmények.

Irodalomjegyzék

Forráskiadványok

- AO = Nagy Imre: Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Bp. 1878–91.
- ÁÚO = Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Pest 1860–1874.
- Bártfai Szabó, 1938. = bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Bp. 1938.
- CD = Fejér György: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Buda 1829–1844.
- CRA Chronicon Rhythmicum Austriacum. Ed. Wilhelm Wattenbach. In: Monumenta Germaniae historica. Scriptores XXV. Hanoverae 1880. 365.
- HO = Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső: Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VII. Bp. 1880.
- Kézai, 1999. = Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Bp. 1999.
- Küküllei, 1960. = Küküllei János - Névtelen Minorita: Küküllei János és a Névtelen Minorita krónikája. Bp. 1960.
- OSZK Fol. Lat. 2211. III. kötet, 488. jelzet
- Regestrum = Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum – Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. Szerk: dr. Karácsonyi János és dr. Borovszky Samu. Bp. 1903.
- ZsO = Mályusz Elemér: Zsigmondkori oklevéltár I. Bp. 1951.

Szakirodalom

- Bárczay, 1897. = Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve. Bp. 1897.
- Buzás–Kovács–Miklós, 2003. = Buzás Gergely – Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa: Várak, erődök, palánkok – középkori és török kori hadiépítészet – Kisváarak. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Szerk. Visy Zsolt. Bp. 2003. 377–383.

- Csánki, 1893. = Csánki Dezső: Ajnárd-fiak és Matucsinaiak: Századok, 27. (1893) 217–226.
- Csánki, 2003. = Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. In: Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, honismeret, heraldika. (DVD-ROM). Arcanum, Bp. 2003.
- Dercsényi–Valter – Bozóki, 2007. = Dercsényi Dezső – Valter Ilona – Bozóki Lajos: Zsámbék – templomrom. (Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 184.) Bp. 2007.
- Eckhart, 1946. = Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946.
- Engel–Kristó, 1992. = Engel Pál – Kristó Gyula: Magyarország története 1301–1457. (kézirat) Bp. 1992.
- Engel, 1996. = Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. I-II. 1996.
- Engel, 2003. = Engel Pál: Középkori magyar genealógia: In Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, honismeret, heraldika. (DVD-ROM). Bp. 2003.
- Fabricsius, 1943. = Fabricius Endre: Nyitra vármegye főispánjai és alispánjai az Árpádok korától – Adalék Nyitra vármegye történetéhez. Bp. 1943.
- Fehértói, 2004. = Fehértói Katalin: Árpád-kori személynévtár 1000–1301. Bp. 2004.
- Fejér, 1830. = Fejér György: Index codicis diplomatici Hungariae ecclesiastici ac civilis stirpis Árpadianae. Buda 1830.
- Fejérpataky, 1901. = Fejérpataky László: Magyar címeres emlékek. Bp. 1901.
- Főglein, 1938. = Főglein Antal: A római szentbirodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. Turul, 56. (1938) 45.
- Földes, 1956. = Földes László: Aynard mester és Zajnát kapitány találkozása. Népújság, a pest megyei MDP lapja, 1956. július 1., 5.
- Fügedi, 1977. = Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. (Értekezések a történelmi tudományok köréből 82.) Bp. 1977.
- Fügedi, 1991. = Fügedi Erik: Sepelietur corpus eius in proprio monasterio – a nemzeti monostor. Századok 125. (1991.) 35–67.
- Györffy, 1956. = Györffy György: Adatok a Pilis megyei monostorok középkori történetéhez. Művészettörténeti Értesítő 5. (1956.) 280–285.

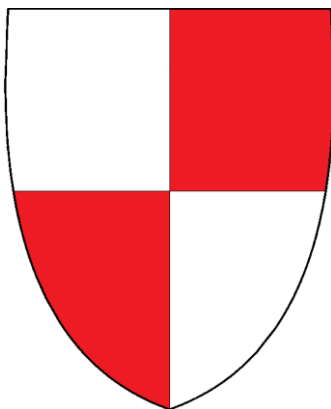
- Iványi, 1931. = Iványi Béla: A római szentbirodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. Szeged 1931.
- Karácsonyi, 1896. = Karácsonyi János: Békésvármegye története. Gyula 1896.
- Karácsonyi, 2004. = Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 2004.
- Kiss, 1961. = Kiss Ákos: Aynard várának egykori helye: Archaeologiai Értesítő, 88. (1961) 122–125.
- Kiss, 1988. = Kiss Ákos: Aynard várának tanulságai az Árpád-kori várak vitájában. Műemlékvédelem, 32. (1988) 92–95.
- KMTL = Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Szerk. Kristó Gyula, Engel Pál és Makk Ferenc. Bp. 1994.
- König, 2010. = König Frigyes: A kastélyba rejtett zsámbéki vár. Várak, Kastélyok, Templomok, 6. (2010) 19–22.
- Körmendi, 2002. = A premontrei rend hazai megtelepedése az Árpád-kori Magyarországon: a rend korai hazai története a kezdetektől az 1235-i Catalogus Ninivensisig II. Turul, 75. (2002.) 45–55.
- Kristó, 1983. = Kristó Gyula: Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről. In: Kristó Gyula: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1983. 26–50.
- Kristó, 1993. = Kristó Gyula: Magyarország története 895–1301. (kézirat) Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993.
- Kubinyi, 1997. = Kubinyi András: A magyar királyság népessége a 15. század végén. In: Magyarország történeti demográfiája, 895–1995. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1997. 93–108.
- Kubinyi, 2004. = Kubinyi András: Gondolatok „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig” új kiadása alkalmából. In: Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 2004. 1406–1419.
- MAMÜL = Magyar művelődéstörténeti lexikon. Szerk. Kőszeghy Péter. Bp. 2003–2014.
- Marek, 2014. = Marek, Miroslav: Zsámboki (Gilétfi) Genealogy Site: www.genealogy.euweb.cz/hung/zsamboki.html — a letöltés dátuma 2014.10.22.

- MVV = Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Sziklay János és Borovszky Samu. In: Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, honismeret, heraldika. (DVD-ROM). Arcanum, Bp. 2003.
- PMRT = Pest megye régészeti topográfiája: A budai és szentendrei járás. Szerk. Torma István. (Magyarország régészeti topográfiája 7.) Bp. 1986.
- Pór, 1901. = Pór Antal: I. László veszprémi püspök származása. Turul, (1901) 139–141.
- Premontrei Iskola = Az iskola története – Zsámbéki Premontrei Iskola honlapja: http://kszj.hu/02-az_iskola_tortenete/02-1.html — A letöltés dátuma 2013. december 29.
- Reiszig, 1941. = Reiszig Ede: A Kanizsaiak a XV. században. Turul, 59. (1941) 23–32.
- Szabó, 1963. = Szabó István: Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. In: Magyarország történeti demográfiája. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1963. 63–113.
- Tersztyánszky, 1913. = Tersztyánszky Dezső: A nádasi Tersztyánszky család ősei. Turul, 30. (1913) 28–29.
- Udvardy, 1991. = Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza 1000–1526. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.) Köln 1991.
- Valter, 1991. = Valter Ilona: Újabb régészeti kutatások a zsámbéki premontrei prépostsági romban 1986–1991. Műemlékvédelmi Szemle, 1–2. (1991/2) 24–28.
- Veszprémy, 2006. = Veszprémy László: II. András magyar király keresztes hadjárata 1217–1218. In: Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József, Majorossy Judit és Zsengellér József. Máriabesnyő-Gödöllő 2006. 99–111.
- Wertner, 1891. = Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Temesvár 1891.
- Wertner, 1897. = Wertner Mór: Smaragd vajda és utódai. Turul, 15. (1897) 190–192.
- Zsoldos, 2005. = Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik – A királynéi intézmény az Árpádok korában. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) Bp. 2005.
- Zsoldos, 2011. = Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp. 2011.

Mellékletek

Mellékletek jegyzéke:

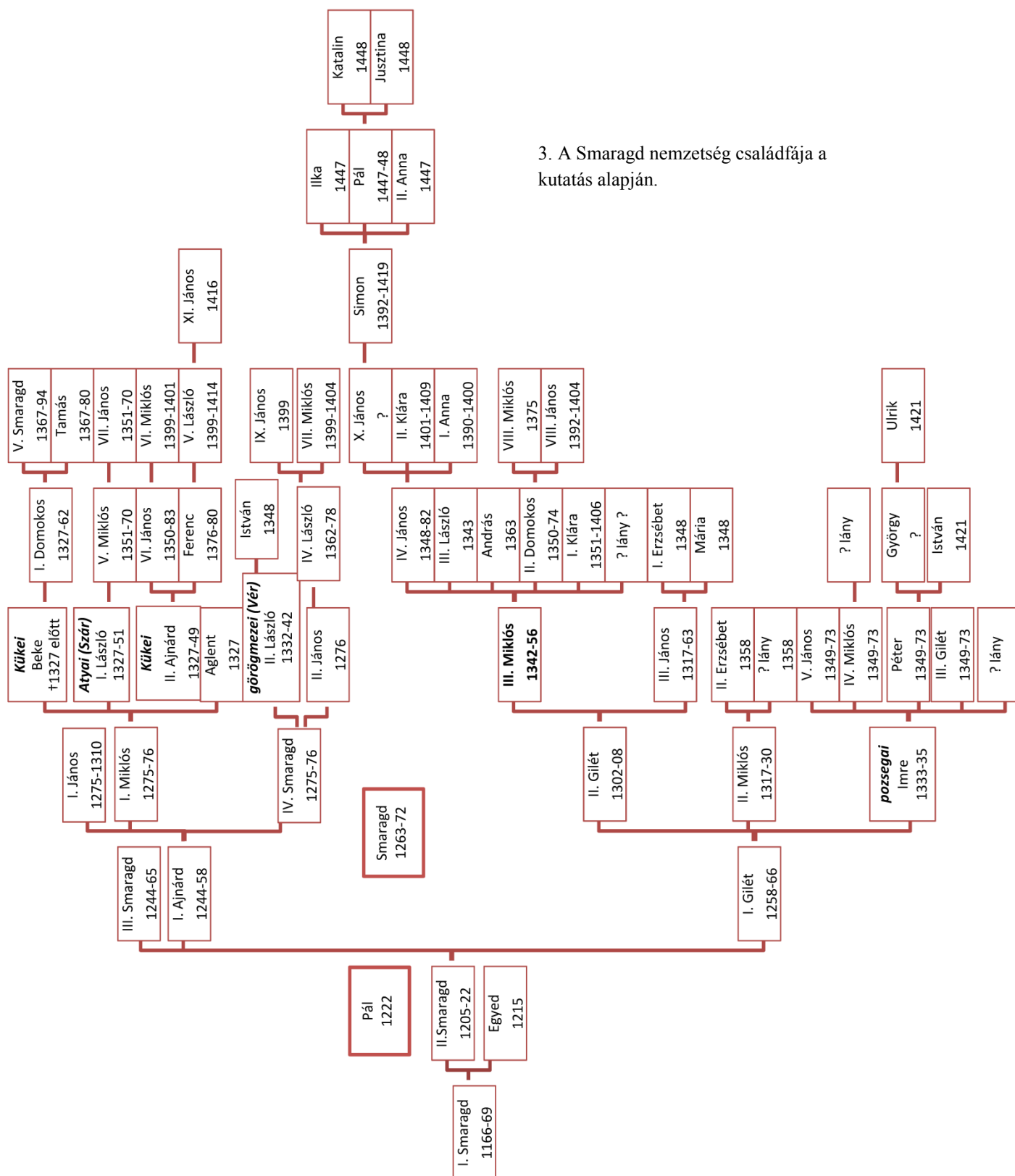
1. Gilétfi Miklós címere
2. Gilétfi Miklós pecsétje
3. A Smaragd nemzetség családfája
4. Ajnárd vára
5. A zsámbéki templomrom
6. Birtokok listája
7. A birtokok térképes áttekintése

1. Gilétfi Miklós címere. (vörössel és ezüsttel negyedelt pajzs, színezett változat az alábbi alapján: Bárczay, 1897.14.)

2. Gilétfi Miklós pecsétje.
(Bárczay, 1897. 247.)

4. Ajnárd várának feltételezett helye, az Ajnát-hegy – a szerző felvételei – 2013. aug.

5. A zsámbéki templomrom – a szerző
felvételei – 2013. szept.

6. A nemzetség birtokai. Összesen 115 birtok hozható velük kapcsolatba, ezek között több vár, kastély, illetve egy prépostság.

év	vármegye	falvak (vagy birtokosak ott vagy az egész övék)	forrás
1235 előtt	Pozsony, Nyitra	Vág partján egy palota, Galánta és Sempte közelében szántóföld	Wertner, 1897. 191., AÚO 315.
1258	több	Marót, Monor, Perbál, Répás, Ság, Seregélyes, Szörény, Zsámbék (Pest és Pilis?), Répás (Veszprém), Pátka (Győr), Körös?, Szerdahely (avagy Kenézrekesze, Temes?), Pét folyó partján birtok	Körmendi, 2002. 54. Györffy, 1956. 280.
1272	Trencsén	Kasza (vár)	CD X./8. 259.
1322	Trencsén	Nasztic, Püspöki, Storav, Kis-Pográny	Csánki, 2003. Trencsén vármegye helységei: Püspöki MVV: Nyitravármegye története, Az egyház nyitravármegyében: Káptalan birtokai
1398	Valkó, Bihar (v. Körösköz) (és Bács?)	- Atya (mezőváros várral), Babafalva, Bélvölgy (v. Délvölgy), Braincz, Bratafalva, Drasinfalva, Gacsályfalva (Gatályfalva), Geregmező, Halápfalva(Halászfalva), Jarinfalva, Kardos, Kis-Bács, Kondorfalva, Közép-Novák, Lovászi, Petrócz, Porocsinfalva, Racsa (mezőváros várral), Réfalu, Szegfalva, Tomtelke, Usojafalva, Utvarcz, Zagulyán - Bukien, Csökmő, Iráz, Szőghalom (Bihar/Körösköz)	Zso 579. 5226. Csánki, 2003. Valkóvármegye NB.: Kükei Smaragd halála után Szár Jánosnak adományozott birtokok
1404	Valkó?	Csernojafalva, Csőszfalva, Damjánd, Darócz, (mindkettő), Farkfalva, Gelétfalva, Grubetenfalva, Gyante, Herén(y), Ivanócz, Kiszgni, Középfalva, Lucsincz, Lukácsfalva, Medves, Nagy-és Kis-Oszijó, Neszpenyefalva, Nibilfalva, Örvényes, Péntekfalva, Radonyafalva, Sarlát, Szentmihály, Szentandrás, Tergosincz, Totorman, Udvarhely, Ugratincz, Venecz(i)e	Csánki, 2003. Valkóvármegye főbb birtokosai: Maróti cs. A hűtlen Zsámboki János birtokai
1404	Valkó?	Atya, Babafalva, Bajafalva, Bélvölgy, Fejéregyház, Fentőfalva, Figlócz, Geregmező, Karácsontelke, Kardos, Klisolcz, Leveld, Nagy-Lovász, Okut, Réfalu, Tót- Lovász	Csánki, 2003. Valkóvármegye főbb birtokosai: Maróti cs. A hűtlen görögmezei Vér Miklós birtokai
1469	Valkó	Csernojafalva, Csőszfalva, Damjánd, Darócz, (mindkettő), Farkfalva, Gelétfalva, Grubetenfalva, Gyante, Herén(y), Ivanócz, Kis-Hosszú, Kiszgni, Középfalva, Lucsincz, Lukácsfalva, Medves, Nagy-Hosszú, Neszpenyefalva, Nibilfalva, Péntekfalva, Radonyafalva, Sarkad, Sarlát, Szentmihály, Szentandrás, Tergosincz, Totorman, Udvarhely, Ugratincz, Venecz(i)e	Csánki, 2003. Valkóvármegye főbb birtokosai, Bácsvármegye főbb birtokosai Zsámboki Pál osztályos testvére, Lekcei Sulyok György birtokba veszi a falvakat előbbi halála után
1469	Bács	Bőki (kastély) + Hernyék, Nagy-Cser, Nagy-Harsány, Kis-Harsány, Kis-Cser, Kölesrév, Szent-Tamás, Pirosegység Szántó + Akat-teleke, Bonczhalma, Csókafalva, Doba, Filóteleke, Halmos, Hullatag, Kis-Sáp, Kőégető, Mihályfalva, Sáp, Szent-Király, Szilvás (fele), Taplógy, Tatárrév, Tek, Tibrócz, Várszeg, Völgy-Sáp	

7. A Smaragd nemzetség birtokai, a fő birtokközpontok és a déli birtokok jelölésével. Készült a „Magyarország a 14. században” térkép alapján (KMTL hátsó előzők)

